

Briefroman

Van Juli Zeh verscheen eveneens bij Ambo|Anthos uitgevers

Adelaars en engelen

Speeldrift

Corpus delicti

Vrije val

Nultijd

Juli Zeh

Briefroman

Over schrijven, literatuur en schrijverschap

Vertaald uit het Duits
door Annemarie Vlaming

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 414 2538 6

© 2013 Juli Zeh

© 2014 Nederlandse vertaling Ambo | Anthos uitgevers,
Amsterdam en Annemarie Vlaming

© Voorwoord Arjan Peters

Oorspronkelijke titel *Treideln*

Oorspronkelijke uitgever Schöffling & co

Omslagontwerp Marry van Baar

Omslagillustratie © Niels Kiené | Salventius, www.salventius.com,

'Back In Those Days' Vol. III (uit een serie van IV)

Foto auteur © David Finck

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers n.v., Antwerpen

De list van Juli Zeh

Door Arjan Peters

Kom bij Juli Zeh (Bonn, 30 juni 1974) niet aan met een verzoek om een verhandeling over het schrijven, helemaal niet als deze is ingebed in literatuurwetenschappelijke termen. Als je aan het schrijven bent, staat je hoofd naar andere dingen dan een poëtica. Auteurs die precies weten wat ze doen, en daarover een theoretische boom kunnen opzetten in de vorm van bloedernstige *Poetikvorlesungen*, wekken haar wantrouwen op.

Nee, luidde dan ook het antwoord toen de universiteit in Frankfurt de veelgelezen en met diverse prijzen bekroonde Duitse romanière en essayiste, die sinds haar debuut *Adler und Engel* (2001, vertaald als *Adelaars en engelen*) bijna jaarlijks een titel aan haar oeuvre toevoegt, deze vraag stelde. Niet dat het de bereide juriste en productieve schrijfster aan ideeën zou ontbreken – haar essaybundel *Alles auf dem Rasen* (2007) is opgedeeld in secties die de breedte van haar interesses aantonen: ‘Politiek’, ‘Maatschappij’, ‘Recht’, ‘Schrijven’ en ‘Reizen’ – maar als je exact weet hoe het schrijven in zijn werk gaat, ben je eigenlijk geen schrijver maar een halve oplichter.

Daar werd Zeh zich eens te meer van bewust toen ze na

het voltooiën van haar studie volkenrecht ineens alle tijd voor het schrijven had. Haar eerste twee romans waren toen al verschenen, waarvan de laatste, *Spieltrieb* (2004, vertaald als *Speeldrift*), haar internationale doorbraak betekende. Die boeken had ze er zogezegd naast gedaan, zomaar, clandestien haast. Dat anti-concept werkte goed. Beter dan wat ze nu ging doen: een roman schrijven vanuit een plan, een schema en driftig gemaakte aantekeningen. Waar ze voor vreesde, geschiedde: de vloed van het vrije vertellen ontbrak, de roman *Schilf* (2007, vertaald als *Vrije val*) werd te veel maakwerk. Nooit meer, dacht ze toen, nooit meer moet ik zo overbewust aan een roman werken. Alsof zij zou weten hoe het moet. Alsof het een bouwpakket is. Alsof ze er een poëtica op nahoudt. Ze oordeelt daarmee te hard over haar derde roman, die óók spannend en komisch is, maar inderdaad deed *Vrije val* enigszins geforceerd aan.

Schrijven gaat het best als je er niet te veel over filosofeert en oreert, en daarom komt het verzoek uit Frankfurt haar niet gelegen. Om te laten zien waar het haar wél om gaat, verzint Zeh een list die haar bevrijdt van de vrees zich in theoretische bespiegelingen te verstrikken, en die de vrijheid van de auteur viert: ze schrijft brieven en e-mails. Aan de universiteit, aan een onbekende 'oude Zweed', aan de belastingsdienst, aan journalisten. Ze schrijft uitvoerig waarom ze geen zin heeft in die lezingen, aan de Zweed vertelt ze hoe ze op een idee komt voor een nieuwe roman over een veertiger genaamd Karl Treidel. Wat wil ze die Berlijner laten doen, vanuit welk perspectief? Een tijdje later weet ze het: in de ondergrondse naar de Frankfurter Buchmesse heeft ze plotseling haar vertelster gezien. Die opvallende

verschijning moet de ik-persoon gaan worden. Die Alice moet in contact komen met Treidel.

Het is haar nooit eerder gelukt, een verhaal vanuit een vrouwelijk perspectief vertellen, maar Zeh doet graag dingen die tegen haar natuur ingaan. Ondertussen geeft ze een journalist op zijn vet die vermoedelijk niet meer heeft gedaan dan het Wikipedia-lemma over Juli Zeh lezen en haar toen vijf gemakzuchtige vragen voorlegde. De mevrouw van de belastingen die graag een verantwoording wil voor de onkosten die Zeh heeft gedeclareerd, krijgt eveneens grandioos onder uit de zak.

Op deze manier kun je het schrijverschap levendig presenteren. Zonder de moeizame termen waarin collega's plachten te vervallen die zich over eigen werk buigen. In de losse vorm van deze brieven en kattedellen kan ze alles aan de orde stellen: waar begin je, wat is het belang van de eerste zin (met de geestige waarheid: 'Het bijzondere aan de eerste zin is dat hij aan het begin staat. '), en de heden ten dage scheve verhouding tussen amusement en individualisering enerzijds, en engagement en maatschappelijk discours anderzijds. We krijgen zicht op het dagelijks leven van Juli Zeh, die met man, paard en kind in de natuur aan de rand van Berlijn woont, maar bovenal krijgen we zicht op haar drijfveren. Zonder gevaar dat de theorie van de praktijk wegzweeft. Zoals haar ideeënromans nooit in droogzwemmen ontaarden, maar altijd door humor en vaart gekenmerkt worden, en zoals haar thrillers, met als meest recente topstuk *Nullzeit* (2012, vertaald als *Nultijd*), nooit vrijblijvende spelletjes zijn, maar altijd ook een onderzoek van onze moraal.

In *Briefroman* zien we Juli Zeh zoals ik haar tijdens enkele interviews heb leren kennen: spitsvondig en gedreven; relativerend waar lucht gewenst is, betrokken waar felheid noodzaak is. Zonder aanstellerij kan ze vertellen over de pijn van het schrijven, in de wetenschap dat de vreugde ervan minstens zo groot is. Zeh lezen is dat beamen.

Arjan Peters (1963) is literatuurcriticus van *de Volkskrant*.

Zeer geëerde Goethe-Universität in Frankfurt am Main,

Hartelijk dank voor de uitnodiging voor de Frankfurter Poetikvorlesung. Ik voel me zeer vereerd. Toch moet ik helaas afzeggen. In het jaar 2013 zal ik zo druk zijn met het schrijven van verschillende romans, theaterstukken, essays, draaiboeken, e-mails, belastingaangiften, dagboeken en boodschappenbriefjes dat ik helaas geen tijd heb om een college over poëtica voor te bereiden.

Met vriendelijke groet,
Juli Zeh

Beste uitgever van me,

Vergeet het maar. Geen sprake van. Je bent of schrijver, of je bezit een poëtica. Ik ben toch niet mijn eigen keuzevak Duits? Mij niet gezien.

Liefs van je schrijfster

Chef!

Nou moet je me niet aanvallen! Wat bedoel je daarmee, dat ik blij moet zijn? Waarom moet ik altijd blij zijn? Wees zelf blij! Blij moeten zijn is een onredelijk verlangen! ‘Wees toch blij’ betekent: ‘Vreet of sterf!’ Dat zal ik de volgende keer tegen jou zeggen als je een plaatjesboek over zitgrasmaaiers voor je verjaardag krijgt! Misschien wel van mij! Die kapitalistische verplichting tot geluk die ons in de vorm van de succesvolle, gezonde en superblijde ideale mens permanent en in woord en beeld door de strot wordt geduwd, leidt er alleen maar toe dat we depressie en burn-out tegenwoordig als nieuwe volksziekten beschouwen! De mensen worden niet ziek omdat ze zoveel werken, maar omdat ze de hele tijd blij moeten zijn! Wie niet blij is, is een mislukkeling! Die heeft iets verkeerd gedaan! Niet het juiste gegeten, niet genoeg gesport, niet de goede dagcrème gebruikt, niet op de juiste manier seks gehad! Dat moet behandeld worden, bij voorkeur medicamenteus! Vast en zeker bestaat poëtica ook in pilvorm! Poetocetamol 500 mg! Daarvan slik ik een

heel doosje en dan sterf ik aan een overdosis, en dan sta je huilend aan mijn graf en op de grafsteen staat: WEES TOCH BLIJ! Overdrijf ik? Dat is mijn vak! En het maakt niet uit wat je nu zegt, het is toch niet goed!

Toch hou ik van je. Nu moet ik stoppen, mijn uitroep-tekens zijn op.

Je voorkamer

Oude Zweed,

Zo, dus je hebt het gehoord? De zeearenden krijzen het van de Stockholmse daken? Dan weet jij meer dan ik. Ben een loopgravenoorlog aan het voeren. Of, zoals jij het zou uitdrukken: loop te zeiken.

Juliette

Zeer geëerde Goethe-Universität in Frankfurt am Main,

U hebt me betrappt. Tijdgebrek is een slechte uitvlucht voor een evenement dat soms zelfs twee keer per jaar plaatsvindt. Ik zei dat ik volgend jaar geen tijd had, en dan zegt u natuurlijk: Dan kom ik toch het jaar daarop. Als ik nu zeg dat ik het jaar daarop ook niet kan, nodigt u me uit voor het jaar daar weer op, en als ik het jaar daar weer op geen tijd heb,

dan dus het jaar op het jaar daar weer op, da capo, da capo, en uiteindelijk is het alleen nog maar een kwestie van wie er als eerste doodgaat. Maar ik kon toch moeilijk terugschrijven: Vlieg op, ik heb geen zin? Dat zou onbeleefd zijn en niet eens de waarheid. Dus laat ik u op een andere manier proberen af te wimpelen.

Voor deze eervolle opdracht zou ik de slechtst denkbare kandidaat zijn. Te helder staan me nog middagen op Duitse gymnasia voor de geest waar ik aan de onder dwang bijeengebrachte schare scholieren als levend bewijs voor het bestaan van contemporaine literatuur werd gepresenteerd. Daar zat ik, in de heilige overtuiging me in zo'n typische help-ik-moet-weer-naar-schoolnachtmerrie te bevinden, wachtend tot ik wakker werd. Toen de docent bij wijze van inleiding een ingekorte versie van mijn Wikipedia-pagina begon voor te lezen, begon het me te dagen dat ik ten eerste al wakker was en dus, ten tweede, veel te vroeg was opgestaan. Als wraak voor deze onverkwikkelijke conclusie liet ik de opper-exegeet oftewel leraar Duits als de Titanic op het ijs lopen, door de lievelingsvraag van alle tekstuitleggers: 'Wat wil de auteur ons daarmee zeggen?' met een welgemoed 'Niets!' te beantwoorden. Waar ik, terwijl de klas joelde en de betreffende leraar Duits zich in het bloed van zijn bestaansrecht wentelde, verzachtend aan toevoegde: 'Niet dat ik weet althans.'

Met andere woorden, ik heb geen poëtica. Niemand heeft een poëtica, in elk geval niet zolang hij boeken schrijft.

Met vriendelijke groet,
Juli Zeh

Beste uitgever van me,

Ja, ik heb de lijst met namen van vorige sprekers in het kader van de Frankfurter Stiftungsgastdozentur für Poetik doorgenomen. Ja, de lijst met gastdocenten is indrukwekkend. Het meest indrukwekkend is misschien nog wel het feit dat er bij ons zoveel belangrijke schrijvers zijn dat sinds 1959 elk semester een van hen het gastdocentschap poëtica kan vervullen en tot in eeuwigheid zal kunnen blijven vervullen zonder dat de schrijvers ooit opraken. Ergens moet een geheime onderaardse schrijversfabriek bestaan, waar voortdurend nieuwe schrijversmodellen van de band lopen, met serieel ingebouwde poëticavaardigheden en een eeuwigdurende garantie op literair belang.

De vraag waarom ze dat doen laat me niet los. Ik zou immers graag zeggen: om geld te verdienen, maar ik heb het eens doorgerekend – zelfs met een welwillende inschatting van alle tijd en moeite komt het uurloon niet boven de vijf euro uit, een bedrag waarvoor die schrijvers ook kranten zouden kunnen bezorgen.

Maar dat doen ze niet. In plaats daarvan staan ze in de collegezaal, semester na semester, schrijver na schrijver, en trekken uit vertwijfeling over het niet-aanwezige object van hun inspanningen urenlang hun retorische truken-doos open. Lezen hun eigen recensies voor, mopperen op de EU, laten muziek horen, films zien, lezen fictieve brieven aan bestaande uitgevers voor. Waarom?

Jij zult zeggen: Omdat de schrijver een diepgewortelde behoefte heeft om zijn lezerspubliek kennis te laten maken met zijn poëtica. Omdat hij de grote tuin van de literatuur-

theorie wil verrijken met zijn bescheiden poëticaplantje. Omdat hij zich bewust is van het historisch belang van zijn daden. Omdat daarin door de jaren heen een fascinerend panorama van zelfkennis ontstaat. Een literatuur geworden eeuw. Poëtica geworden hedendaagse geschiedenis.

Klinkt goed en zou geweldig zijn. Als poëtica zou bestaan. Poëtica is dat wat schrijvers verzinnen als ze voor poëticacolleges worden uitgenodigd. Eerst was er het poëticacollege, toen de poëtica. Poëticacolleges zijn even geloofwaardig als teleshopzenders.

Nee, beste uitgever van me, wij tweeën kennen het ware geheim achter de poëticalust van het schrijversgilde. Het is het Herta Müller-principe. Al vier jaar lang schrijft iedere tweede organisator die me voor een lezing uitnodigt dat Herta Müller ook al is geweest. Moeiteloos zou ik een bewegingsprofiel van Herta Müller kunnen opstellen. Ze is echt al bijna overal geweest. De organisatoren gaan ervan uit dat ook ik een keer daar geweest wil zijn waar Herta Müller ooit al was. Zo is het ook met het poëticacollege. Je stuurt me de namenlijst op omdat je weet dat ik dan niet kan afzeggen. Bij dat selecte gezelschap moet ik horen. Dat ruikt naar Olympus en een beetje onsterfelijkheid. Zelfs antiburgerlijken als Rainald Goetz, Einar Schleef en Thomas Meinecke hebben de uitnodiging niet afgeslagen. Hoe kan een superburgerlijk iemand als ik er dan onderuit komen?

Dat is niet eens ijdelheid. Het is de dringende wens erbij te zijn. Even fluiten en daar komen de schrijvers al aangedraafd, gaan achter de kathedraal staan en wringen zich in allerlei bochten in een poging het vege lijf te redden met een enigszins verdraaglijke mix van autobiografie en litera-

tuurtheorie. Ieder voor zich gedreven door de noodzaak de anderen bij te houden, de aansluiting met de kudde niet te verliezen.

Wat zegt dat over ons schrijvers? We zijn bang. Contemporaine literatuur, dus de som niet van geschreven maar van waargenomen teksten, is het resultaat van een merkwaardige selectie van toeval, publieksgril en recensenten-smaak. Een huis waar je op elk moment weer uitgesmeten kunt worden. Althans, dat is wat de schrijvers geloven. Ze moeten hun bestaansrecht in de boekenwereld telkens opnieuw veroveren. Door middel van initiatierituelen. Door hun aanwezigheid in literatuurbijlagen, door voor te dansen op boekenbeurzen, door publiekelijk te liegen in het kader van gerenommeerde poëticacolleges.

Begrijp me alsjeblieft niet verkeerd: dit is geen aanklacht. Het is niet eens kritiek. Het is slechts de bekentenis dat de uitnodiging me verwacht, omdat ik constateer hoezeer mijn schrijversbestaan wordt beheerst door ootmoedigheid tegenover de optie van niet gelezen worden. Temeer daar wij schrijvers vandaag de dag graag van onze hobby ons beroep maken. Het is haast een natuurfenomeen: zoveel schrijvers als er in dit land van de literatuur kunnen leven, misschien niet van de boekverkoop, maar wel van lezingen, beurzen en gastdocentschappen! Wat een heerlijke luxe, zowel voor het land als voor de schrijvers. Wel vergroot het het gevaar kopje-onder te gaan in het mediacircus aanzienlijk. Niet gelezen worden zou de meeste Duitse schrijvers niet alleen voor een receptie-esthetisch, maar tevens voor een financieel probleem stellen.

Je zou kunnen zeggen dat het beste middel tegen de

angst om niet gelezen te worden het schrijven van de volgende roman is. Maar dat is het niet. Er bestaan schrijvers die het schrijven van romans praktisch hebben ingeruild voor gastdocentschappen. Zo nu en dan toch nog verschijnende publicaties dienen vooral ter behoud van de beroepsaanduiding 'schrijver'. Literatuur dient dan als entreebewijs voor de club van over-literatuur-sprekenden.

Iedere schrijver weet dat het schrijven van boeken in deze contreien niet genoeg is. Hij moet zijn lezers eerst verdienen, door informatie te verstrekken. Over zichzelf, over het schrijven. Uit auteursrecht volgt auteursplicht. Achter de tekst moet een mens van vlees en bloed zichtbaar worden. Maar omdat dat eigenlijk niet mogelijk is, aangezien literaire teksten op raadselachtige wijze uitstijgen boven de genre die ze heeft geschreven, wordt aan de enscenering van de tekst een enscenering van de schrijver toegevoegd. Een fictie achter de fictie. Dat gaat schuil achter het toverwoord *transparantie* zoals we dat tegenwoordig opvatten: de verplichting om informatie over jezelf te geven. Door een verbaal open huis te houden wordt je licentie om mee te spelen verlengd. Niet alleen in de literatuur. Overal. De trend om het publieke te privatiseren houdt rechtstreeks verband met de verplichting het persoonlijke publiek te maken. Dat maakt de toch al bedreigende lijst van voorgaande poëticadocenten nog bedreigender: zelfs de grootsten onder hen hebben niet het gevoel dat ze zichzelf onzichtbaar mogen maken.

Dus, beste uitgever, mocht je je nu afvragen of dit een toezegging of een afzegging was, dan wil ik je er graag aan herinneren dat naast overdrijving meerduidigheid de

tweede pijler is waar literatuur op steunt. Met andere woorden, veel lawaai maken en toch niet begrepen worden is mijn werk.

Liefs van je schrijfster

Oude Zweed,

Dat jij vindt dat ik het moet doen is me meer dan duidelijk. Sinds we elkaar kennen lees je me al de les over de rol van de schrijver in het mediatijsperk. Dat vandaag de dag iedere schrijver een persprofessional moet zijn. Dat mediale en literaire competentie niet meer van elkaar te scheiden zijn. Dat mijn interviews sappiger, mijn essays aanstootgevend en mijn televisieoptredens frequenter zouden moeten worden. Toen we elkaar destijds op de kerstborrel aan het Literatuurinstituut in Leipzig ontmoetten, was het eerste wat je me vroeg hoe ik mijn *corporate identity* zou beschrijven. Was dat eigenlijk een versierpoging? Het is slechts aan de alcohol te danken dat we evengoed in gesprek zijn geraakt.

Maar wat deed jij toen afgelopen jaar je eerste toneelstuk in Dortmund werd opgevoerd en zat je om een interview vroeg? Je belde me op en vroeg me in opperste staat van opwinding wat je ze moest vertellen! Wat moest je antwoorden als ze wilden weten waarom je het stuk had geschreven? Door wie of wat je geïnspireerd was? Wat je volgende project was? Je kon toch niet altijd maar 'Geen idee' antwoorden?! In allerijl heb je de stelling voor jezelf ontdekt dat de

schrijver achter het werk moest verdwijnen in plaats van de receptie met verklarende uitweidingen te verstoren. En dan zou ik van jou nu maar weer eens aan mijn carrière moeten denken en in Frankfurt...

Beste Zweed van me, wat ben je toch ongeloofwaardig. Schrijf jij nu eerst je roman maar eens af, snotneus.

Juliette

Lieve Wanda,

Dat is een verleidelijk aanbod. Ik weet dat je dat uitstekend zou doen. Ten eerste ben je niet alleen dichteres maar bovendien germaniste, en ten tweede ben je niet ik. Ik zou er ook minder moeite mee hebben om uit te leggen waarom en hoe jij je gedichten schrijft. Waarvoor zouden we de literatuurwetenschap eigenlijk nodig hebben als schrijvers zelf wisten hoe hun teksten in elkaar staken?

Na elke nieuwe publicatie onderga ik een zeldzaam fenomeen: de metamorfose van de auteur tot exegeet van zijn eigen teksten. Als ik tijdens een lezing moet uitleggen wat ik in een tekst heb gedaan en waarom, sta ik te hikkelen als een schoolkind dat een boek moet samenvatten dat het niet heeft gelezen. Toen ik in een van de eerste interviews over *Nultijd* de vraag kreeg of Sven een prototype van de verantwoordelijkheden schuwende veertiger was, vroeg ik: 'Welke Sven?' In mijn hoofd heette de verteller nog steeds Olli. Vlak voor het ter perse gaan van het boek had ik hem pas

omgedoopt in Sven. Hoe ijveriger ik dat probeerde uit te leggen, hoe wantrouwender de journalist keek. Het was wel duidelijk wat hij dacht: die heeft dat helemaal niet zelf geschreven.

De weken daarop merk ik dan dat ik van interview tot interview en van lezing tot lezing beter word. Telkens nieuwe vragen brengen mij op telkens nieuwe interpretaties. Beetje bij beetje leg ik verbanden bloot, herken de politieke en maatschappelijke relevantie, ontcijfer patronen in motieven en leer zelfs mijn idiote metaforen van een duiding te voorzien. Een paar maanden later ben ik dan tot deskundige inzake zelfinterpretatie geworden. Ik kan de betreffende tekst als voltooid geheel beschrijven en dan klinkt het alsof ik over iets planmatigs, doordachts spreek. Een stelsel van woorden waaraan een complexe, in oneindige lussen met zichzelf verweven architectonische structuur ten grondslag ligt. Het verbluffende daaraan is dat ik tegen die tijd zelf begin te geloven dat het tussen de kaft aangetroffene door mij om plausibele redenen, en op precies die manier, in eerste instantie gewenst en vervolgens *gemaakt* is. Nog verwonderlijker is het dat er zelfs sterke argumenten zijn die voor deze aanname spreken. Per slot van rekening was niemand anders dan ik bij de productie van de tekst betrokken. En toch is de aanname fout. Tijdens het schrijven heb ik weinig gewenst en nog minder *gemaakt*.

Nu zou het in feite simpelweg een kwestie van hard werken zijn om de tijdens mijn lezingentournees verzamelde inzichten samen te vatten en in Frankfurt als poëtica te presenteren. Ik zou een lekker dikdoenerige titel kunnen bedenken – ‘TIJDSCHRIJVERIJ – realiteit, relativiteit en ro-

man' – en uitvoerig kunnen gaan uitleggen wat de auctoriale verteller met kwantumfysica te maken heeft en waarom schrijven niets anders is dan het tot stand brengen van een tijdcondensaat. De mensen zou niets opvallen. Ze zijn eraan gewend om voorgelogen te worden. Ik zou net doen of ik iets over mijn werk vertelde. Een kijkje in de keuken gaf. Een idee gaf van hoe literaire teksten ontstaan en waarom. Maar in werkelijkheid zou ik in het geniep van rol zijn gewisseld, zou ik helemaal niet meer als auteur spreken, maar als lezer van mijn eigen teksten. Het publiek zou naar een pseudoliteratuurwetenschappelijke voordracht moeten luisteren die een briljant germaniste als jij inderdaad beter zou kunnen houden. Inzichten die een schrijver binnen een dergelijk kader presenteert, ontspruiten niet aan de praktijk van het schrijven. Ze zijn *achteraf* opgedaan, en dat maakt een aanzienlijk verschil. Poëtica klinkt alsof de schrijver weet wat hij doet – terwijl hij in het beste geval weet wat hij *gedaan heeft*. Na voltooiing, beter gezegd, na publicatie van een tekst, spreekt hij over literatuur en niet langer over het schrijven. En geeft zodoende een verkeerd beeld van wat schrijven inhoudt. Op typische journalistenvragen als: 'Waar haalt u uw ideeën vandaan?', 'Hoeveel autobiografie zit er in uw teksten?', en: 'Voor wie schrijft u?' zou er in feite altijd maar één mogelijk antwoord kunnen bestaan: Weet ik niet. Maar wij hebben van onze politici geleerd dat je beter kunt liegen dat het gedrukt staat dan toegeven dat je geen idee hebt. Dus wekken schrijvers in stad en land de indruk dat literair schrijven net zoiets is als met lucifers de Eiffeltoren nabouwen: de werkelijkheid afbeelden met andere middelen, gecompliceerd en een zaak van